

De voorbestemde werkloze

Bedenkingen bij het onderzoek 'Werkloosheid... wordt vervolgd'

Hans Bonte

SP-volksvertegenwoordiger

Hans Bonte vindt *Werkloosheid wordt vervolgd* een bijzonder beleidsrelevant onderzoek.

Het toont aan dat de strijd tegen de werkloosheid van groot belang is voor het behoud van onze democratie. De conclusies van dit rapport zijn dus verplichte lectuur voor beleidsmakers, ondanks een paar methodologische tekortkomingen, waardoor de algemeengeldigheid ervan in het gedrang komt.

Het sociologisch onderzoek over werkloosheid en werkloosheidsbeleving herleeft. Na een periode van relatieve windstilte wordt terug aansluiting gezocht bij het werk dat eind jaren '70 en vooral tijdens de beginjaren '80 werd gepresteerd. Toen werd de werkloosheid op al haar gevolgen gescreend: het effect van werkloosheid op relaties en sociale netwerken, het individuele welzijn van de werkloze en de norm- en waardeverschuivingen die optreden bij werklozen, de relatie tussen werkloosheid en delinquentie tot en met het effect van arbeidsloosheid op het sexleven van de werkloze. De tussenliggende periode werd overbrugd door het meer utilitaire onderzoekswerk naar het arbeidsmarktgedrag (lees: het zoekgedrag van werklozen) en de ijver om werklozen functioneel te catalogeren (lees: een etiket van graad van bemiddelbaarheid te bezorgen). Dat moest de beleidsmensen - meestal ook de opdrachtgevers van het onderzoek - toelaten om gepaste maatregelen te nemen.

Daarmee lijkt het sociologisch denkwerk nauwkeurig de evoluties op de arbeidsmarkt te volgen. Tijdens de tweede helft van de jaren '70 en zeker tijdens de eerste helft van de jaren '80

nam de werkloosheid explosief toe. Werklozenwerkingen schoten als paddestoelen uit de grond en jongeren uit alle hoeken van het land marcheerden richting Brussel op zoek naar werk. Iedereen beseftte dat deze plotse toename van de werkloosheid geenszins toe te schrijven was aan de aanbodkant van de arbeidsmarkt. De wetenschappers onderzochten de kwalijke gevolgen van die situatie. Met de herneming van de conjunctuur en de groei van de werkgelegenheid tijdens de tweede helft van de jaren '80 stelden meer en meer beleidsmensen zich vragen over de mate waarin de werkloze zelf verantwoordelijk is voor zijn situatie. De wetenschappers kregen bijgevolg het zoekgedrag, de mate van arbeidsbereidheid en arbeidsgeschiktheid op de onderzoektafel.

Aan de VUB, die samen met het HIVA in België veruit de grootste traditie opgebouwd heeft in het werklozenonderzoek, heeft men nu een stap verder gezet. Het onderzoeksrapport *Werkloosheid... wordt vervolgd* is een soort synthese van beide invalshoeken, en wel in twee opzichten. Vooreerst is er de originele onderzoeksopzet. Door eenzelfde werklozenpopulatie op twee

verschillende tijdstippen te onderzoeken - een 200-tal mensen werden in 1984 én in 1993 geïnterviewd - overbruggen de onderzoekers als het ware de conjunctuurwissel. Met die longitudinale aanpak proberen zij én de doorwerkende effecten van werkloosheid in kaart te brengen én inzicht te verwerven in de attitudes en gedragingen die het vinden van werk vergemakkelijken. Je vindt er dus duidelijk sporen terug van beide onderzoekstradities. Ook de onderzoeksconclusies worden op een originele manier geformuleerd, vooral de beleidsaanbevelingen. Je vindt er suggesties én over de aanpak van de gevolgen van werkloosheid én over maatregelen die het arbeidsaanbod kunnen beïnvloeden.

Methodologie

In dit artikel zal ik het vooral over de beleids-suggesties hebben. Voor ik dat doe, wil ik de lezers van het onderzoek echter tot grote voorzichtigheid aanmanen. Er zijn immers twee methodologische problemen.

Eerst is er de zeer beperkte en zeer specifieke onderzoeksgroep. Door de keuze om een kleine 200 relatief jonge gezinshoofden met minstens 1 kind ten laste te onderzoeken, worden alle conclusies in verband met 'de' werkloze op de helling geplaatst. Deze specifieke groep, op wie de maatschappelijke druk om te werken zeer hoog is, is a-typisch in vergelijking met 'de gemiddelde werkloze'. Alle bevindingen inzake al of niet zelfbestending van werkloosheid, het doorwerken van werkloosheidseffecten na werkherhvatting, de intergenerationele effecten van werkloosheid, zijn dus uitsluitend van toepassing op de onderzochte groep (of soortgelijke groepen) werklozen.

Het tweede methodologische probleem heeft te maken met een soort blindheid voor de specifieke historische context van het onderzoek. Het structureel kader, namelijk een arbeidsmarkt in permanent onevenwicht, in een periode waarin de discriminatieprocessen op de arbeidsmarkt ongetwijfeld in het voordeel speelden van de onderzoeksgroep, werd volledig buiten beschouwing gelaten. Als je op zoek gaat naar verklaringen voor (kansen op) werkloosheid en mechanismen van bestending van de werkloosheid

kan je dat structurele kader nochtans niet zomaar wegcijferen. Sociale en psychologische factoren (attitudes, zelfbeeld, graad van pessimisme, scholing en ervaring) mediëren immers met meer structurele gegevens, zoals de economische situatie (zo ligt de vrouwenwerkloosheid lager in tijden van schaarste op de arbeidsmarkt), houdingen en attitudes van werkgevers (zoals blijkt uit de opeenvolgende VDAB-vacature-analyses) en het gevoerde arbeidsmarktbeleid (cf. de hevige discussie naar aanleiding van de discriminatie ten voordele van jongeren door middel van het jongerenbanenplan). Door de grote nadruk op psychologische en sociologische factoren uit het verleden ter verklaring van de huidige arbeidsmarktsituatie wordt men als het ware gedreven naar een soort 'voorbestedingstheorie'. Om het met een karikatuur te zeggen: wat Lombroso deed in de psychologische theorie ter verklaring van misdaad, nl. het deviant gedrag van een persoon proberen terug te brengen tot zijn genetische kenmerken, proberen Elchardus e.a. in de sociologische wetenschap door de verklaring van de werkloosheid te zoeken in de persoonlijke geschiedenis van de werkloze zelf. Beide theorieën resulteren in een vrij fatalistische visie op het probleem.

Deze twee methodologische hindernissen zouden de beleidsrelevantie van het eigenlijke onderzoek beperken, ware het niet dat de auteurs er wonderwel in slagen om een aantal bijzonder relevante politieke knelpunten voor het voetlicht te brengen. Sommige onderzoeksresultaten sluiten bovendien zeer goed aan bij belangrijke actuele twistpunten in het arbeidsmarktbeleid. De vaststelling van de onderzoekers dat werkloosheid ook na werkherhvatting nefaste effecten behoudt, is zelfs een fundamenteel politiek gegeven. Het moet inspiratie bieden aan iedereen die zich inzet voor de strijd tegen onverdraagzaamheid en voor het behoud van onze democratie.

Vormingsplicht of sportplicht?

Het onderzoek maakt brandhout van de uitermate politieke visie die werkloosheid en het werkloosheidsprobleem wil reduceren tot een vormings- en kwalificatieprobleem. Daarmee is

niet gezegd dat een goede opleiding en vorming geen gunstig effect zouden hebben op de kansen op een job, wél dat er overdreven veel belang wordt gehecht aan vorming en zoekgedrag als middelen tot reïntegratie van werklozen. Dat moet ieder die pleit voor een algemene vormingsplicht voor werklozen of voor een verscherping van één of ander begeleidingsplan aan het denken zetten. De belangrijkste nuance die het onderzoek aanbrengt, is dat houdingen, attitudes en leefgewoontes van doorslaggevend belang zijn voor de kansen op tewerkstelling. Ik onthield vooral de opmerkelijke vaststelling dat werkzoekenden die geregeld sport - en dan nog liefst een individuele sport - beoefenen, een grotere kans maken op een geslaagde reïntegratie. Wie de werklozen bijkomende verplichtingen wil opleggen, moet ze dus niet op een wachtlijst plaatsen voor een beroepsopleiding. Er is immers een goedkopere en efficiëntere oplossing: ze verplichten om zich te bekwamen in de lange afstand. Voor langdurig werklozen brengt de triathlon wellicht soelaas.

Moeilijker wordt het wanneer de VUB-onderzoekers de oorzaak van de zwakke arbeidsmarktpositie van de moeilijkste groep diep in de biografie van die mensen gaan zoeken. Zij vinden dat je het probleem niet kan oplossen door de werkzoekende aan te pakken. Je moet het oplossen met de creatie van een sociale economie. In dit verband pleiten ze voor een objectivering van en overheidscontrole op de selectiecriteria die werkgevers hanteren. Vandaag houden werkgevers niet enkel rekening met duidelijke en objectieve indicatoren van werkbekwaamheid en arbeidsgeschiktheid. Er worden ook minder pertinente en sociaal betwistbare criteria gehanteerd.

Ik ben er niet zeker van dat je werkgevers kunt aanzetten tot een 'objectief' aanwergedrag. Ik betwijfel ook of je een sluitend toezicht op de selectietests kan organiseren. Dat heeft alles te maken met het onevenwicht op de arbeidsmarkt. Zolang de werkgever de luxe heeft dat er tegenover elke vacature een grote groep gegadigden staat, zal hij het zich kunnen veroorloven ook minder en niet relevante kwaliteiten te eisen. Dat betekent daarom niet dat de overheid volledig

buitenspel staat. Om te beginnen moet er een duidelijke en afdwingbare reglementering komen die het gebruik van dubieuze en sociaal-onaanvaardbare selectieproeven en tests aan banden legt. Hiermee zitten we in de discussie of en in welke mate 'genetic screening', aidstests, of diepgaande psychotechnische proeven geoorloofd zijn tijdens een sollicitatieprocedure. Daarnaast kan de overheid - door middel van een alerte VDAB bijvoorbeeld - de werkgevers wijzen op het overbodig zijn van bepaalde proeven of de werkgever inlichten over de extra kansen en voordelen die verbonden zijn aan de aanwerving van bepaalde categorieën van werkzoekenden. Het wettelijk mogelijk maken dat arbeidsbemiddelaars met werkgevers 'onderhandelen' om ze ertoe aan te zetten risicogroepen uit de werkloosheid aan te werven - bijvoorbeeld door het gebruik van kortingsbonnen - kan een eerste stap zijn. Het belangrijkste instrument om objectieve aanwervingen te stimuleren, is dat de VDAB elke dag bewijst dat ze in staat is om in opdracht van werkgevers de juiste werknemers te selecteren.

Gedeeltelijk in tegenstelling met hun bevinding dat je de zwakke positie van bepaalde categorieën werklozen en werknemers niet kan verbeteren door hun persoon te veranderen, pleiten de onderzoekers er toch voor dat werklozenwerkingen meer aandacht zouden besteden aan attitudes en voorkomen. Los van het gegeven dat werklozenwerkingen hun beste tijd gehad hebben, blijft de vraag hoe die suggestie concreet moet worden ingevuld. Wordt dat een LSP-training voor de aan zichzelf twijfelende werkzoekende of een training arbeidsgerichtheid voor de zwaksten op de werklozenmarkt?

Uit de ervaring met de sociale werkplaatsen, de weerwerkopleidingen en andere alternatieve tewerkstellingsvormen is gebleken dat voor de moeilijke doelgroep van de langdurig en laaggeschoolde werkloze een zekere mate van disciplineren een conditio sine qua non is voor een geslaagde reïntegratie. Wie dus blijft vinden dat ook deze mensen recht hebben op volwaardig werk, zal meer dan vandaag moeten investeren in sociale werkplaatsen, sociale economie en tewerkstellingsprogramma's. Ook al gaat daar een zekere stigmatisering mee gepaard.

Opslorpingsprogramma's of volwaardige tewerkstelling

De onderzoekers hebben hun twijfels over de rol en het belang van tewerkstellingsprogramma's. Enerzijds zijn ze zinvol om (bepaalde categorieën van) werklozen een job te bezorgen. Anderzijds werken ze stigmatiserend omdat ze de betrokkene het gevoel bezorgen 'uitgerangeerd' te zijn. Het zou goed zijn zeer specifiek na te gaan in welke mate het ongenoegen over het statuut verschilt naargelang de betrokkene aan het werk is in een TWW-, DAC-, BTK-, GESCO-project of zelfs in directe overheidstewerkstelling als tijdelijk of vast ambtenaar. Naar mijn gevoel kunnen die attitudes en gevoelens sterk verschillen en heeft er zich in de loop der jaren een andere houding ontwikkeld, niettegenstaande de hardnekkige en ongenueanceerde etikettering van de tewerkstellingsprogramma's. Ook de onderzoekers plaatsen deeltijdse en tijdelijke contracten, BTK-, DAC-, GESCO-, interim- en stagecontracten allemaal op eenzelfde lijn en omschrijven al die statuten als precair.

Een dergelijke slordige operationalisering van het begrip 'herintegratie op de arbeidsmarkt' gaat wellicht voorbij aan het feit dat de werknemers hun tewerkstelling in een programma op een zeer uiteenlopende manier beleven. Toch blijft het aandachtspunt correct: mensen die jarenlang werken in een programma dat opgezet werd om werklozen op te vangen, worden als het ware dagelijks herinnerd aan het feit dat ze werkloos zijn. Dat heeft veel met psychologie te maken. Daarom is het bijzonder verheugend dat de Vlaamse regering ervoor heeft gekozen de structurele opslorplingsprogramma's om te zetten in vaste en reguliere jobs. Ik hoop dat daaraan een gelijkenschakeling van de statuten van de diverse opslorplingsstelsels (DAC, IBF en GESCO) voorafgaat. Tegelijk moet de overheid echter duidelijk maken dat het huidige GESCO-stelsel in niets verschilt van een volwaardig arbeidscontract. Een GESCO-contract wordt nog zeer vaak bestempeld als een nepstatuut, terwijl de arbeidsvoorwaarden (beloning en sociale zekerheidsrechten inbegrepen) dezelfde zijn als die voor de andere werknemers. Het enige verschil bestaat erin dat de werkgever een premie ontvangt voor de tewerk-

stelling van de betrokkene. Als dat een gevoel van minderwaardigheid creëert, dan zouden in principe alle werknemers voor wie de werkgever een premie ontvangt (van MARIBEL- en jongerenbanenplanpremies, over RSZ-bijdrageverlagingen tot en met de echte arbeidsplaatspremies) dat gevoel moeten hebben.

Belangrijker is dat er een ruimer proces van precariseren of feitelijke dereguleren van de arbeid bezig is in het normale economische circuit. Dat blijkt uit de toename van tijdelijke contracten, interim-arbeid, deeltijdse arbeid en flexibele werkschema's. Wij mogen niet blind het principe volgen dat we beter kiezen voor 'minder stabiel, maar meer werk', zoals Jean-Luc Dehaene het uitdrukt. Minder stabiel werk brengt niet automatisch meer jobs op. Anderzijds moeten er ook duidelijke grenzen getrokken worden inzake flexibiliteit en arbeidstijd, omwille van het individueel en het sociaal welzijn.

Moeten wij onze postindustriële arbeidsmarkt dan in een carcan duwen, met als ideaal voor elke werknemer - van diploma tot pensioen - een voltijds contract van onbepaalde duur? Geenszins. We hebben nood aan een andere juridische en culturele invulling van de arbeid. Het zou daarbij zowel economisch als sociaal wel eens het meest voordelig kunnen zijn, als de reële keuzemogelijkheid van de werknemer over hoeveel en wanneer hij wenst te werken fors wordt uitgebreid. En daarmee zijn we bij het oude flexibiliteitsdebat beland. Het wordt hoog tijd dat de oude idee van werktijdsovereeniteit omgezet wordt in echte rechten. Dat veronderstelt echter een parlementaire meerderheid voor het recht op loopbaanonderbreking en het recht op deeltijds werk (4/5, 3/4, 1/2,...).

Werkloosheid als motor van maatschappelijke desintegratie

De belangrijkste verdienste van het onderzoek is dat het het doorwerkend effect van werkloosheid in kaart heeft gebracht. De onderzoekers kwamen tot de bevinding dat werkenden die vroeger werkloos waren, de gevolgen van hun werkloosheidservaring blijven dragen. Ook de kinderen van de (ex-)werklozen zouden negatieve effecten ondervinden van de werkloos-

heid, via de gevolgen van slechte schoolresultaten en de wijze waarop ons onderwijs daarmee omgaat. De onderzoekers vinden bij de betrokkenen een grotere mate van onzekerheid, een geschokt vertrouwen in de medemens, ongelooft en gebrek aan vertrouwen in de overheid, een negatief zelfbeeld. De onderzochten zoeken ook gemakkelijker hun toevlucht in racisme en bij protestpartijen: migranten wegsturen kan volgens hen de werkloosheid oplossen. Kortom, ook de VUB-ers komen tot de vaststelling dat werkloosheid en sociaal-economische onzekerheid bij 'de werknemers' een duidelijke oorzaak is van de kloof met de burger en het succes van het Vlaams Blok. Maar zij doen méér dan dat: zij wijzen er bovendien op dat het probleem niet wordt opgelost door de getroffen en aan het werk te krijgen. De wonden helen immers niet (direct) na tewerkstelling. Het is dan ook cruciaal dat de overheid - en wellicht iedereen die bekommerd is om de democratie - ervoor zorgt dat deze mensen hun vertrouwen in de overheid en de toekomst herwinnen. Daarmee zetten de onderzoekers de strijd tegen de werkloosheid bovenaan de lijst van beleidsprioriteiten.

Die strijd moet op een verstandige manier gestreden worden. Verwachtingen creëren die niet ingelost worden, zal het vertrouwen verder schaden. De beleidsvoerders moeten er dringend mee ophouden tewerkstellingsnormen voorop te stellen, als zij er niet van overtuigd zijn over de instrumenten te beschikken om deze normen te realiseren. We hebben geen enkele behoefte aan grote maar onbereikbare doelstellingen: er bestaat immers geen toverformule om tot volledige werkgelegenheid te komen. Maar wij mogen ons evenmin fatalistisch neerleggen bij het proces van maatschappelijke desintegratie. We moeten een ambitieus, maar realistisch werkgelegenheidsplan uitwerken.

Dat plan zal complex zijn. Louter en alleen zweren bij een verlaging van de loonkosten, zo-

als de werkgevers en liberale partijen doen, of alle heil zoeken in slogans als de 30-urenwerk met behoud van loon, brengt ons geen stap verder. Wij moeten verder werken in de richting van een selectieve verlaging van de loonkosten, een (nog) betere aansluiting van de kwalificaties van de werkzoekenden bij de vereisten van de arbeidsmarkt, een echte investering in sociale economie en sociale werkplaatsen, het verder exploiteren van tewerkstellingsmogelijkheden in de buurt en in persoonlijke diensten, het omzetten van zwart in grijs werken, het voeren van een relance-beleid door te investeren in maatschappelijk nuttige infrastructuur. Maar dat zal niet voldoende zijn. De kwantitatieve breuk tussen vraag en aanbod is zo enorm, dat we niet buiten een grondige herverdeling van het beschikbare werk kunnen. De voltijdse werknemer moet ertoe worden aangezet korter te werken en zo plaats te maken voor werkzoekenden. Dat kan door een forse uitbreiding van de rechten van werknemers om (tijdelijk) korter te werken en door de nodige stimuli in te bouwen om de werknemers daarvan gebruik te laten maken (cf. het idee van de werkverdelingsverzekering). Ik blijf erbij dat de vierdaagse werkweek genoeg voordelen in zich draagt om populair te worden. Zo is het onderzoek ook op het spoor gekomen van een te hoge werklast bij de beschouwde werknemerscategorie en de behoefte aan korter werken op gezinsniveau (zeker bij tweeverdienersgezinnen).

Enkel een realistisch en consequent gevoerd werkgelegenheidsbeleid op al deze sporen zal op termijn - en stapsgewijs - in staat zijn het basisvertrouwen terug te winnen. Dat wij tegelijk met een cultuurbeleid moeten proberen te voorkomen dat sociaal-economische achterstelling en onzekerheid direct worden omgezet in cynisme, individualisme en racisme staat buiten kijf. Over hoe dit concreet kan gebeuren laat het onderzoek ons in het ongewisse.